

УДК 94 (477):81 "18/19"
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.133.2.04

О. Казакевич, канд. іст. наук.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

УКРАЇНЬКА МОВА ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано участь представників національної соціально-економічної еліти України другої половини ХІХ – початку ХХ століття у процесі українського модерного націотворення через фінансову підтримку української справи в Російській та Австро-Угорській імперіях. З'ясовано, ставлення підприємців, землевласників до української мови та її значення для національно-культурного розвитку українців, показано взаємозв'язок між мовною свідомістю та національною ідентичністю. Доведено, на прикладі діяльності О. Алчевського, В. Симиренка, Є. Милорадович, Г. Галагана, Є. Чикаленка, що малочисельна національна соціально-економічна еліта суттєво впливала на процес українського модерного націотворення через благодійну, культурно-освітню, громадську та організаційну роботу спрямовану на поширення грамотності серед населення, підготовку наукових українознавчих праць, фінансування наукової та літературної діяльності окремих представників української інтелігенції, "закордонної місії" М. Драгоманова, часописів "Основа", "Киевская старина", "Громада", "Літературно-науковий вісник", україномовних газет "Громадська думка", "Рада", наукових, культурно-мистецьких товариств та громадських організацій, зокрема, Київської громади, Південно-Західного відділу Російського-географічного товариства, Товариства "Просвіта" й Наукового товариства імені Шевченка у Львові та ін.

Ключові слова: соціально-економічна еліта, буржуазія, українська мова, ідентичність, мовна свідомість, націотворення.

Мова як основний засіб комунікації одночасно виконує дві важливі для формування національної ідентичності функції: вона об'єднує своїх користувачів, надаючи їм почуття спільності, та відокремлює їх від груп, які використовують інші мови. В Центральній та Східній Європі, як зазначає П. Альтер, мова як чинник роз'єднання і відокремлення, мала більше значення, ніж конфесійна приналежність [2, с. 275]. Це твердження повною мірою стосується української мови, яка на етапі формування модерної національної ідентичності була покликана інтегрувати представників різних прошарків суспільства. З огляду на це, неабиякого значення набуває питання щодо ставлення до української мови соціально-економічної еліти українських губерній Російської імперії – людей, які зосереджували у своїх руках матеріальні ресурси, достатні для того, щоб здійснювати вплив на розвиток суспільства.

У вітчизняній історіографії панує думка про слабкість української економічної еліти, відстороненість місцевого прошарку землевласників й купецтва від політики [5, с. 39] та процесів націотворення, а нерідко й ворожість до цих процесів. Ю. Шевельов зазначає, що крім спустошливих наслідків указів 1876 й 1881 року та викликаного ними політичного переслідування, існував ще один фактор, можливо, не менше потужний, який стримував розповсюдження української мови, а саме "повна відсутність україномовної чи бодай прихильно наставленої до української мови буржуазії". Існували лише окремі виключення з цього правила, "але всі вони – крапля в морі" [40, с. 14]. Відповідно, соціальну базу українського національного руху прийнято обмежувати інтелігенцією та селянством [6, с. 114].

Справді, частка українців серед представників прошарку землевласників та підприємців виглядає незначною. За даними перепису 1897 р., носії української мови склали 29,1 % серед усіх осіб, які отримували прибуток від майна та капіталів, й лише 13,6 % з усіх, задіяних у торгівлі та фінансовій сфері [27]. Частка українців серед спадкових дворян складала 27,7 %, серед особистих дворян та чиновників – 23,7 %, серед спадкових та особистих почесних громадян – 40,9 %, серед купців – 6,9 % [27].

Економічні інтереси та кар'єрні пріоритети змушували фінансово незалежний прошарок українського суспільства міцно інтегруватися в спільний імперський простір, суміщувати загальноросійську ідентичність з "малоросійською". Невід'ємною частиною останньої була лояльність до імперського центру, російської державності та правлячої династії, з якою представники заможних прошарків

пов'язували своє майбутнє. Переважна більшість заможних українських підприємців та землевласників тією або іншою мірою долучалися до меценатства, що опосередковано впливало на культурно-освітній розвиток України. Проте, не варто розглядати будь-яку добродійну діяльність у якості елемента українського модерного націотворення. Адже соціальне або культурно-мистецьке значення певного акту добродійності далеко не завжди було проявом національної ідентичності меценатів.

Водночас, частина представників соціально-економічної еліти цілком свідомо сприяла процесу формування української національної ідентичності через фінансову підтримку проектів спрямованих на розвиток української освіти, культури та науки. Проблему джерел фінансування українського національного руху досліджувала І. Ю. Суровцева [31; 32]. Питанню ролі та місця підприємницької ініціативи у сфері українського націотворення в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття присвячена стаття Т. М. Ніколаєвої [18]. Однак очевидно, що зазначена тема потребує подальшої розробки. Метою даної розвідки є спроба показати, що незважаючи на поліетнічний характер вищого та середнього прошарків українського суспільства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та порівняно невелику присутність у їхньому складі носіїв української мови, роль соціально-економічної еліти у процесах творення української мовної та національної ідентичності й модерної нації була щонайменше дуже помітною.

Розпочати доведення цієї тези варто з аналізу мовної свідомості представників буржуазії, адже в Європі здебільшого саме "третьому станові" належала першість у складі соціальної бази націотворення [41, с. 124]. Українські підприємці, як зауважує Р. Лінднер, хоча й не були чисельно найбільшою групою в українських губерніях, однак за розміром капіталів, набутих у результаті своєї економічної діяльності, розмірами підприємств, кількістю працюючих та благодійною діяльністю вони ні в чому не поступалися російським, єврейським і західноєвропейським діловим партнерам [17, с. 124]. Фінансова підтримка української справи представниками буржуазії була не надто поширеним явищем, але приклади такої підтримки також були непоодинокими й мали велике значення. Особливо суттєвий внесок у розвиток українського національного руху здійснила підприємницька династія Симиренків. У 1860 році Платон Федорович Симиренко профінансував третє видання "Кобзаря" Т. Г. Шевченка, яке стало найбільш повним із прижиттєвих публікацій збірки, а згодом його "Букварь" для сільських шкіл [10,

с. 99]. Відомий випадок, коли Платон Симиренко докоряв Тарасові Григоровичу за лист написаний російською мовою, тоді як інший лист, адресований його зятеві О. І. Хропалю, який працював на цукровому заводі Яхненків та Симиренка, поет написав українською [37, с. 464]. Показовим був і той факт, що перші металеві пароплави збудовані на Мліївському машинобудівному заводі торговельної фірми "Брати Яхненки і Симиренко" носили назву "Українець" та "Святослав" [14, с. 50] (за іншими даними – "Ярослав").

Велику фінансову допомогу українській справі надавав брат Платона Федоровича – Василь Федорович Симиренко, який витрачав на підтримку української культури десяту частину свого прибутку, а згодом заповів усе своє майно після смерті дружини, передати на потреби української культури [10, с. 100]. Василь Симиренко не лише був членом Київської громади, а й виділяв кошти на її фінансове забезпечення, а згодом Всеукраїнської загальної організації, на потреби якої В. Симиренко вносив 2 тис. крб. щороку. Він фінансував німецькомовні періодичні видання "Ukrainische Rundschau", "Ruthenische Revue", україномовні "Записки" Наукового товариства у Києві, газети "Громадська думка", "Рада", часописи "Громада" та "Літературно-науковий вісник", видавництво "Вік", публікації української художньої та наукової літератури як в самій Україні, так і за її межами. Суттєво сприяв В. Ф. Симиренко виданню наукового журналу "Киевская старина", робота над яким вимагала чималих коштів. Лише у 1903 та у 1904 роках на підтримку журналу В. Симиренко передав 4 тис. крб. [19, с. 64]. В. Симиренко здійснював фінансову підтримку М. Драгоманова [11, с. 435, 455], М. Коцюбинського, Б. Грінченка, І. Шрага та інших українських діячів. Сто тисяч карбованців золотом підприємець виділив на фінансування НТШ у Львові, що дозволило Товариству придбати власну будівлю.

Ім'я В. Симиренка знаходимо серед членів-соревнователів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства разом з іншими представниками заможних українських родин, такими як Г. П. Галаган, Я. В. Тарновський, М. А. Терещенко, Ф. А. Терещенко [29, с. 42, 275]. Усі вони сплачували одноразово по 300 крб. на потреби цієї важливої для України XIX ст. наукової установи.

Київські громадівці та діячі національного руху шанобливо ставилися до В. Ф. Симиренка [25, с. 127; 39, с. 259], а сам підприємець зізнався: "Кожен мусить робити те, до чого здатний, – казав він. – Вони тямляться на громадських справах, хай їх і роблять, я тямлю заробляти гроші, то мушу заробляти їх для України. А нащо б я силувався так заробляти, якби для України не були потрібні гроші, я б стільки не працював" [16, с. 21]. Дружина В. Ф. Симиренка Софія Іванівна Альбранд, яка походила з французької аристократичної родини, повністю поділяла переконання свого чоловіка [3, с. 36]. Цікаво, що на Сидорівському заводі, яким вона опікувалася, був відкритий один із перших в імперії цехів із виробництва пастили, яка вироблялася під назвою "Українська" [35, с. 56].

В. Леонтович у спогадах про родину Симиренків, відмічав, що "ставши у перші ряди тодішньої буржуазії, Яхненко та Симиренко не піддалися загальній в ті часи на Україні серед тих верств пошесті денаціоналізації, а завжди підкреслював свою українську національність. Коли якось Яхненкові, котрий, як старший віком, був керманічем в ділі, принесли з пошти дуже важливого, але заадресованого Яхнову листа, він не схотів його прийняти: "Я Яхненко, а це якомусь Яхнову", казав він. Родинною мовою в обох родинх була українська" [16, с. 17]. Племінник

дружини В. Ф. Симиренка, великий землевласник – Володимир Миколайович Леонтович також долучився до участі в національному відродженні своєю професійною, письменницькою, меценатською та громадською діяльністю.

На думку О. Доніка, "заможні купці, як це було у випадку з Харитоненками, залишалися вірогідними імператора, які високо цінували символічні відзнаки і пошанування з боку державної влади" [5, с. 35]. Проте, навіть у цьому випадку представники української буржуазії нерідко підкреслювали свою особливу ідентичність. Відомо, що в своєму виступі під час обіду на честь приїзду до Сум архієпископа Амвросія в грудні 1882 р. Іван Герасимович Харитоненко сказав: "Ваше Преосвященство, Вы пришли из Великороссии, а мы – малороссы, у нас сложился какой-то особый характер, вследствие особых условий жизни Малороссии, а потому будьте к нам снисходительны и терпеливы, если мы по своей натуре что-нибудь лишнее или некстати скажем" [23, с. 68]. Важко не помітити, що ці слова звучать не стільки як вибачення перед російським церковним ієрархом за незручність перебування у іншокультурному та іншомовному середовищі, скільки як підкреслення культурних та мовних відмінностей.

Не можна оминати увагою й національно спрямовану культурно-освітню діяльність родини Алчевських [9]. Олексій Кирилович Алчевський та його дружина Христина долучилися до діяльності Харківської громади, недільних шкіл, видання книжок-метеликів, популяризації творчості Тараса Шевченка тощо. Багато років життя, зусиль та коштів Х. Алчевська, віддала школі для дівчаток, яку родина відкрила в себе вдома. У 1898 р. в садібі Алчевських було встановлено перший в Україні пам'ятник Т. Г. Шевченку. Хоча мовою спілкування в родині Алчевських була російська, з листа П. Куліша від 28 лютого 1863 року до О. Алчевського дізнаємося, що майбутній власник одного з найбільших в імперії банків та металургійних заводів, свій лист адресований П. Кулішу написав "прекрасною українською мовою" [7, с. 108]. Донька Алчевських Христина стала відомою українською письменницею, поетесою та громадською діячкою.

І. Суровцева зазначає, що фінансова допомога на розвиток українського друкованого слова, українські видавництва, заходи освіти надходила не тільки від заможних громадян, а навіть від представників дрібного і середнього прошарку [31, с. 80]. Як приклад, автор наводить факт фінансування заможним селянином І. Череватенком видання Б. Грінченком у Чернігові серії народних брошур українською мовою ("Про грім та блискавку", "Велика пустеля Сахара", "Жанна д'Арк") розпочате у 1894 р.

Встановити ступінь поширеності української мови в середовищі дрібної та середньої міської буржуазії вкрай важко через брак відповідних джерел. Проте, очевидно, що у цьому середовищі використання мови, що стійко асоціювалася з культурою села, зазвичай не віталось. Показову згадку про свою подругу дитинства доньку гадяцького міщанина-купця Бакая залишила Олена Пчілка: "Мотя була єдина з дітей багатших гадячан, що говорила з нами "по-простому, себто мовою українською"; може бути, що власне це зближало нас одну до одної" [24, с. 49]. Вона також згадувала, що матір Моті писала вірші українською мовою.

Окремого поглибленого дослідження потребує тема використання української мови дворянами-землевласниками. З одного боку, представники цього прошарку вже за своїм соціальним статусом повинні були демонструвати лояльність загальноімперській культурі та мові. Так, наприклад, Олена Пчілка згадує, що навіть в найбільш україномовній Полтавській губернії, серед поміщиків панувала російська мова, "хоча серед них зустрічалися такі пани "особливо так звані "весельчаки", "балагури", що

навіть переважно говорили – і в своєму панському крузі – по-українськи" [26, с. 42]. Водночас, за підрахунками, які були здійснені автором цієї розвідки на основі даних перепису 1897 р. [20, с. 286-287], з 27157 спадкових дворян та членів їхніх сімей на Полтавщині, 18494 особи (68,1 %) визнали українську (малоросійську) мову рідною. Серед особистих дворян та чиновників не з дворян із сім'ями цей показник складав 64,28 % (8918 осіб). Розбіжність між спогадами й статистикою пояснюється тим, що значна частина лівобережного дворянства походила з давніх козацько-старшинських родів. Варто зауважити, що вихідцями саме з цього середовища були Микола Лисенко, Михайло Старицький та ін. У їхніх родинах шанобливо ставилися до української культури, й часто таке ставлення захоплювало навіть представників інших етносів. Ольга О'Коннор у листі від 8 листопада 1867 року до свого майбутнього чоловіка Миколи Лисенка, згадувала про любов свого батька, колишнього російського військового й поміщика ірландського походження Олександра Олександровича О'Коннора до української народної пісні: "... после ужина папа засаживает меня спивать малороссийские песни [Тут і далі мову оригіналу збережено – авт.] ... Представте себе у нас, есть доктор земский из Московского университета, говорящий часто по российски и конечно не знающий малороссийского языка ни аза в глаза; но ему до того понравилась моя малороссийская песня "Чи ти милий пілом пріпав" что он спісал ее себе, чтобы она напоминала ему Малороссию, так как он скоро уезжает опять в Москву" [1].

Однак українські селяни нерідко з недовірою ставилися до підкресленого шанування "панамі" їхньої культури. Так, С. Русова згадувала родину Беренштамів, якій належав хутір у Миргородському повіті. У їхньому домі "лунала українська мова, на полицях та в шафах майже виключно книжки або українські, або про Україну, теми розмов майже виключно політично-національні, відносини з населенням сердечні, а разом з тим нічого спільного, почувається, що оці мені Беренштами з усією їхньою культурою, з їхнім щирим патріотизмом зовсім чужі цьому народові, що приносить їм яйця, молоко, чує їхню українську балачку і підозріло ставиться до них" [28, с. 134].

Схожою була й ситуація на Правобережжі, де значна частина місцевої еліти походила з польсько-української шляхти. До такої родини належала українська письменниця Галина Журба (Домбровська) яка, народилася на хуторі Олександрія поблизу села Соболівка (суч. Вінницька обл.). Вона згадувала, що люди, які збиралися у них удома "були самі поляки, службовці сусідніх маєтків, надлісництва й цукроварні. Середньо-освічені, дехто й з вищою, чимало читали, трохи співали, грали на скрипці, фортеп'яні і найбільше в карти. Походження переважно "місцевого", з українських дідів, говорили по-польськи з українською вимовою, вживаючи силу українізмів, знали добре народню українську мову, співали залюбки, або й виключно українські пісні" [8, с. 257-258]. Батько Галини Журби не лише сам говорив українською, а й челяді наказував спілкуватися з ним українською, стверджуючи, що немає "панської" чи "хлопської" мови, а є лише польська та українська [8, с. 259]. Софія Тобілевич відмічала, що на Вінничині поміщики говорили "мішаною мовою, ні російською, ні українською. Звичайно, всі вони силкувались говорити російською мовою, але домішували до неї багато слів і навіть цілих виразів з мови простих селян, з мови, яку пани називали "мужичою". Російські слова вимовляли з наголосами української мови і, навпаки, вживали українські слова, наголошуючи їх так, як наголошуються слова російської мови. Виходила якась мовна мішанина" [34, с. 31-32].

Нерідко сентиментальне ставлення до української мови та культури перетворювалося на конкретні громадські справи, здійснювані заможними землевласниками. Зокрема, не тільки українофільським світоглядом, але й щедрою підтримкою "українського проекту" вирізнявся Євген Харлампійович Чикаленко – член Одеської та Київської громад, Всеукраїнської загальної організації та Української демократичної партії. Є. Чикаленко виділяв кошти на підтримку "Киевской старины", фінансував видавництво україномовних газет "Громадська думка" й "Рада" (1906–1914 рр.) [4, с. 508], чотиристоронню російсько-українську словника. Він допомагав українським літераторам та громадським діячам Д. Мордовцю М. Коцюбинському, В. Винниченку, А. Тесленку, С. Васильченку та ін. Двадцять п'ять тисяч карбованців Є. Чикаленко пожертвував на будівництво Академічного Дому у Львові.

Дружина Є. Чикаленка – Марія Вікторівна у 1901 році стала засновницею Української жіночої громади, до складу якої входили М. М. Степаненко (дружина В. Степаненка), О. Романова, М. Тимченко, М. Левицька, Л. Старицька-Черняхівська, М. Гоженко (дружина Б. Матюшенка), М. Грінченко та Г. Чикаленко [30, с. 267].

Євген Чикаленко принципово вживав українську мову в побуті й заохочував до цього членів своєї родини, а також селян та робітників, з якими йому доводилося спілкуватися. Популяризації української мови Є. Чикаленко присвятив низку публіцистичних праць, зокрема, "Розмова про мову" (1907, 1917), "Український голос" (1920, 1922). У брошурі "Розмова про мову" написаній у формі діалогу між немолодим розважливим селянином, який свого часу служив у солдатах, й свідомо виступає за російську мову, та автором [38]. Потребу якомога швидшого переходу на російську мову в повсякденному спілкуванні та необхідність навчання російською мовою "селянин" пояснює тим, що не знати її незручно, а також тим, що українська мова – "мужича". Є. Чикаленко переконує співрозмовника в тому, що це чиновники мали б вивчити мову народу, серед якого вони живуть, й, що лише освіта "на своїй рідній мові будить народ від віковичного сну, виводить його з темноти та бідности на ясний світ, до кращого життя" [38, с. 11, 15].

Не менше сприяння становленню української ідентичності надала меценатка, громадська діячка, член Полтавської громади Єлизавета Іванівна Милорадович (Скоโรปадська), яка була дружиною графа Лева Милорадовича. Її родина належала до вищого прошарку поміщиків Полтавщини. Вихована в українофільських традиціях, як зазначає В. Філіппович, Єлизавета Іванівна стала покровителькою кожної громадсько-культурної акції, упровадженій в життя полтавськими громадівцями [36, с. 33].

Є. Милорадович прагнула популяризації української мови за допомогою друкованого слова. В одному з листів до свого племінника Григорія Милорадовича на початку 60-х років XIX століття Єлизавета Іванівна запитувала, чи взяв він на себе редагування "Черниговського листка" та висловлювала прохання підтримувати на шпальтах видання публікації українською мовою [12, с. 62]. За дорученням Полтавської громади Є. Милорадович вела переговори з губернатором щодо відкриття недільних шкіл. На початку 60-х років XIX століття вона стала розпорядницею двох недільних жіночих шкіл, надавала фінансову підтримку україномовним виданням, брала особисту участь в освітньому процесі. О. Кониський згадував, що саме на її кошти він склав і видав "Українські прописи" для учнів недільних шкіл [13, с. 12]. За сприяння Є. Милорадович було організовано читальню "Народну бібліотеку" для полтавських міщан. Опікувалася вона й міським аматорським театром. За участі Є. Милорадович та інших представників полтавської громади 6(18) травня

1861 року, у Полтаві, в саду Гуссона було здійснено молебень, а також урочисто посаджено Дуб Шевченка та огорожено його. На дошці було вирізьблено слова "Твоя дума, твоя пісня не вмере, не загине" [36, с. 134].

Прикметно, що графиня Милорадович прагнула бути обережною, щоб підкресленою маніфестацією свого українства не нашкодити справі. Зокрема, на пропозицію В. Лободи пройти громадівцям на Різдво 1862 року колядою до всіх визначних осіб Полтави починаючи з губернатора, Є. Милорадович не погодилася, висловлюючи побоювання, що через таку акцію можуть не дозволити навчання у школі на рідній мові [22, с. 92].

Все ж таки, через свою активну громадську діяльність, Є. Милорадович не unikла нагляду поліції й в умовах посилення антиукраїнських заходів російського уряду була вимушена спрямувати свою фінансову допомогу на українські землі, що перебували у складі іншої імперії. Є. Милорадович робила внески для діяльності товариства "Просвіта" у Львові, видання часопису "Правда"; вона внесла 20 тисяч австрійських срібних крон як один із фундаторів Літературного товариства імені Шевченка. І. Петренко, зазначає, що першопочатково товариство хотіли назвати "Галицьке Наукове Товариство", й що саме Є. Милорадович зажадала, щоб воно носило ім'я Т. Шевченка [21, с. 204].

Багато зусиль для збереження Шевченківської спадщини доклав Василь Тарновський. Саме він зібрав найбільшу колекцію рукописів, листів та малюнків Тараса Шевченка (758 одиниць зберігання) [31, с. 78]. Разом із Григорієм Галаганом, В. Тарновський надав П. Кулішеві кошти для заснування українського видавництва у Петербурзі [31, с. 78]. "У друкарні публікувалося майже все тодішнє письменство; упродовж 1860-1862 років у серії "Сільська бібліотека" було надруковано більше 20 дешевих книжечок з творами Т. Шевченка, П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Д. Мордовця та інших" [15, с. 38]. Окрім того було видано історичний роман "Чорна рада", альманах "Хата", часопис "Основа". Значний фінансовий внесок для видання журналу "Основа" зробив Н. Катенін – родич В. Білозерського, який надав 20 тисяч карбованців.

Серед меценатських проектів Григорія Галагана найбільш відомим є фінансування, створеної у пам'ять про сина, Колегії Павла Галагана. Окрім того він фінансував навчальні заклади у Прилуцькому повіті Полтавської губернії, видання "Основа" та "Киевская Старина", матеріально і морально підтримував українських вчених, літераторів, інших представників творчої інтелігенції [33, с. 274]. Так, Г. Галаган надавав кошти для видання збірки українських пісень М. Максимовича, творів А. Метлинського, спрявав популяризацію творчості Остапа Вересая та ін.

У підсумку варто зазначити, що уявлення про обмеженість соціальної бази українського національного руху виключно інтелігенцією та селянством зонайменше потребує уточнення. Значна частина представників заможних прошарків суспільства України поділяла українську ідентичність та надавала українській мові вагомого символічно-ціннісного значення. Прошарок українських землевласників та буржуазії, попри свою відносно малочисельність, зосереджував у своїх руках значні фінансові ресурси, й зонайменше частина з них була спрямована на підтримку реалізації національних культурно-освітніх та наукових проектів на території українських земель, що входили до складу як Російської, так і Австро-Угорської імперій. Саме представники економічно незалежних прошарків суспільства фінансували здійснення численних українознавчих наукових досліджень, видання україномовних книг, часописів "Основа", "Киевская старина", "Громада", "Літературно-

науковий вісник", газет "Громадська думка", "Рада" тощо. Вони підтримували наукову та просвітницьку діяльність окремих представників української інтелігенції, "закордонну місію" М. Драгоманова, діяльність наукових, культурно-мистецьких товариств та громадських організацій, зокрема, Київської громади, Південно-Західного відділу Російського-географічного товариства, Товариства "Просвіта" й Наукового товариства імені Шевченка у Львові та ін. Приклад меценатської та громадської діяльності таких українських підприємців та землевласників як О. Алчевський, Г. Галаган, Є. Милорадович, В. Симиренко, Є. Чикаленко, а також членів їхніх родин, засвідчує, що на рубежі XIX-XX ст. в Україні сформувалася група представників соціально-економічної еліти, яка відіграла дієву роль у формуванні української національної ідентичності. Таким чином, як і в інших країнах Європи, принаймні частина соціально-економічної еліти українського суспільства брала активну участь у процесі творення модерної нації.

Список використаних джерел

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Ф. 24-2, Спр. 101.
2. Альтер П. Нація: проблема визначення / П. Альтер // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернста Гелнера. Антологія. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К.: "Смолооскип", 2006. – С. 273-282.
3. Білоцерківська Г. Василь Федорович Симиренко – меценат української культури / Г. Білоцерківська // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 3. – С. 35-38.
4. Бойко Ю.О. Євген Чикаленко – видавець першої україномовної щоденної газети "Рада" / Ю. О. Бойко // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 2014. – Вип. 18. – С. 497-512.
5. Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік. – К.: Інститут історії НАН України, 2008. – 271 с.
6. Єкельчик С. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Єкельчик. – К.: Видавництво "К.І.С.", 2010. – 272 с.
7. Житецький І. Київська громада за 60-х років / І. Житецький // Україна. – 1928. – № 1. – С. 90-125.
8. Журба Г. Далекий світ (Уривок) / Г. Журба // Самі про себе: Автобіографічні видатних українців XIX-го століття / Ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк: Видання Вільної Академії Наук у США, 1989. – С. 257-259.
9. Казакевич О. Родина Алчевських в українському національному русі / О. Казакевич // Український історичний збірник. – 2006. – Вип. 9. – С. 145-156.
10. Карпенко В.В. Склад і зміст родинного фонду Симиренків: наукове і практичне значення / В. В. Карпенко // Історичний архів. Наукові студії. – 2011. – Вип. 7. – С. 97-102.
11. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874 – 1885): [у 2-х т.] / О. Ф. Кістяківський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 2: 1880 – 1885. – 583 с.
12. Коваленко О. О. Г. Милорадович і часопис "Черниговский листок" / О. О. Коваленко // Література та культура Полісся: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 51: Регіональна історія та культура XVIII – XX ст.: сучасний погляд на проблеми та особи. – С. 59-67.
13. Кониський О. Із спогадів старого полтавця / О. Кониський // Молода Україна. – 1974. – Липень – серпень. – Ч. 225. – С. 12-13.
14. Кононенко С.І. Фонд роду Симиренків Держархіву Черкаської області / С. І. Кононенко // Архіви України. – 2000. – № 1-3. – С. 50-54.
15. Крижанівська Т. Пантелеймон Куліш – першорядна зірка української культури: письменник, видавець, редактор / Т. Крижанівська // Вісник книжкової палати. – 2009. – № 8. – С. 37-39.
16. Леонтович В. Родина Симиренків / В. Леонтович // Київська старовина. – 1994. – № 4. – С. 15-23.
17. Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні, 1860 – 1914 рр. Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії / Р. Лінднер. – К., Донецьк: Промінь, 2008. – 496 с.
18. Ніколаєва Т.М. Особливості національно-культурної та добровільної діяльності українських підприємців у другій половині XIX – початку XX ст. / Т. М. Ніколаєва // Історико-політичні студії. – 2014. – № 2. – С. 47-56.
19. Палієнко М.С. "Киевская старина" у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. С. Палієнко. – К.: Видавництво "Темпора", 2005. – 383 с.
20. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб: Центральный Статистический комитет Министерства внутренних дел, 1904. – Т. XXXIII: Полтавская губерния. – [XXXVI], 315 с.
21. Петренко І. Діяльність Єлизавети Милорадович (1832 – 1890) у контексті українського національного відродження / І. Петренко // Українознавчий альманах. – 2015. – Вип. 18. – С. 201-205.

22. Петренко І.М. Єлизавета Милорадович (1832 – 1890) в українському суспільно-політичному русі / І.М. Петренко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 151 с.

23. Покидченко Л.А. Документи з історії родини Харитоненків у Державному архіві Сумської області / Л.А. Покидченко // Матеріали історико-краєзнавчої конференції до 190-річчя з дня народження І.Г. Харитоненка. – Суми: ДВНЗ "УАБС", 2012. – С. 62-69.

24. Пчілка О. "Золоті дні золотого дитячого віку..." : автобіографічний нарис / О. Пчілка; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Відділ рукописних фондів і текстології. – К.: Веселка, 2011. – 79 с.

25. Пчілка О. Микола Лисенко: Життя і праця (Спогади і думки) / О. Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників: [у 2-х т.] / Ред. А. П. Лашенко та ін. – К.: Музична Україна, 2003. – Т. 1. – С. 64-140.

26. Пчілка О. Микола Лисенко. Спогади і думки / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників: [у 2-х т.] / Ред. А. П. Лашенко та ін. – К.: Музична Україна, 2003. – Т. 1. – С. 40-63.

27. Розподіл населення України за мовними групами та заняттями. Таблиця; Питома вага окремих етносів у соціальній структурі населення України. Таблиця // "Українське питання" в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна наукова монографія: [у 3-х ч.] / ред. В.Г. Сарбей. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – Ч. 1. – 203 с. + табл.

28. Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

29. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. / Ф. Савченко. – Харків – К.: Державне видавництво, 1930. – 415 с.

30. Старовойтенко І.М. Родина Чикаленків у громадсько-культурному житті України / І.М. Старовойтенко // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 263-278.

31. Суворцева І.Ю. До питання про фінансове забезпечення українського національного відродження / І.Ю. Суворцева // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – № 504: Історія України. – С. 75-83.

32. Суворцева І.Ю. Меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Суворцева Ірина Юріївна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 19 с.

33. Тимошенко А. Меценатство і благодійна діяльність Г.П. Галагана / А. Тимошенко // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 8. – С. 274-277.

34. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / С. Тобілевич. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1956. – 475 с.

35. Ферчук А.М. Василь Симиренко: підприємець, винахідник, меценат / А.М. Ферчук // Винахідник і раціоналізатор. – 2015. – № 3. – С. 54-57.

36. Філіппович В. Життєвий шлях та культурно-просвітницька діяльність Єлизавети Милорадович / В. Філіппович // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – 2010. – № 1. – С. 131-136.

37. Чалый М. Посещение Т. Г. Шевченком сахарного завода Яхненка и Симиренка / М. Чалый // Киевская старина. – 1889. – № 2. – С. 459-464.

38. Чикаленко Є. Розмова про мову / Є. Чикаленко. – К.: Друкарня "Просвещение", 1907. – 15 с.

39. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907) / Є. Чикаленко. – К.: Видавництво "Темпора", 2003. – 415 с.

40. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

41. Шульце Г. Історія Німеччини / Г. Шульце. – К.: Видавництво "Наука", 2010. – 280 с.

References

1. Arkhivni naukovy fondy rukopysiv Instytutu mystetstoznavstva, folklorystyky ta etnologiyi im. M. T. Ryshkoho, fond 24-2, sprava 101.
2. ALTER, P. (2006) Natsiia: problema vyznachennya. In: Protsenko, O., Lisovyi, V. (eds.) *Natsionalizm: Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernsta Helnera*. Antolohiya. 2nd ed. Kyiv: Smoloskyp, pp. 273-282.
3. BILOTSERKIVSKA, H. (2007) Vasyl Fedorovych Symyrenko – met-senat ukrainskoi kultury. *Biblioteknyi visnyk*. 3, pp. 35-38.
4. BOIKO, Yu. O. (2014) Yevhen Chykalenko – vydavets pershoi ukrainomovnoi shchodennoi hazety "Rada". *Rukopysna ta knyzhkova spad-shchyna Ukrainy: Arkheohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta biblioteknykh fondiv*. 8, pp. 497-512.
5. DONIK, O. M. (2008) Kupetstvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.). Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy.
6. YEKELCHYK, S. (2010) *Svit ukrainskykh patriotiv druhoi polovyny XIX stolittia*. Kyiv: Vydavnytstvo "K.I.S."
7. ZHYTETSKYI, I. (1928) Kyivska hromada za 60-kh rokiv. *Ukraina*. 1, pp. 90-125.
8. ZHURBA, H. (1989) Dalekyi svit (Uryvok). In: Lutskiy, Yu. (ed.) *Sami pro sebe: Avtobiografii vydatnykh ukrainsiv XIX-ho stolittia*. New York: Vydannia Vilnoi Akademii Nauk u SShA, pp. 257-259.
9. KAZAKEVYCH, O. (2006) Rodyna Alchevskykh v ukrainskomu natsionalnomu rusi. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 9, pp. 145-156.

10. KARPENKO, V. V. (2011) Sklad i zmist rodynnoho fondu Symyrenkiv: naukovie i praktychne znachennia. *Istorychnyi arkhiv. Naukovy studii*. 7, pp. 97-102.

11. KISTIYAKIVSKYI, O. F. (1995) *Shchodennyk (1874 – 1885)*: [in 2 vol.]. Vol. 2: 1880 – 1885. Kyiv: Naukova dumka.

12. KOVALENKO, O. O. (2009) H. Myloradovych i chasopys "Chernigovskij listok". In: *Literatura ta kultura Polissia: zbirnyk naukovykh prats*. Vol. 51: Rehionalna istoria ta kultura XVII – XX st.: suchasnyi pohlyad na problemy ta osoby, pp. 59-67.

13. KONYNSKYI, O. (1974) Iz spohadiv staroho poltavtsia. *Moloda Ukraina*. 225, pp. 12-13.

14. KONONENKO, S. I. (2000) Fond rodu Symyrenkiv Derzharkhivu Cherkaskoi oblasti. *Arkhivy Ukrainy*. 1-3, pp. 50-54.

15. KRYZHANIVSKA, T. (2009) Panteleimon Kulish – pershoridna zirka ukrainskoi kultury: pysmennyk, vydavets, redactor. *Visnyk knyzhkovoї palaty*. 8, pp. 37-39.

16. LEONTOVYCH, V. (1994) Rodyna Symyrenkiv. *Kyivska starovyna*. 4, pp. 15-23.

17. LINDNER, R. (2008) *Pidpriyemtsi i misto v Ukraini, 1860 – 1914 rr. Industrializatsiia i sotsialna komunikatsiia na Pivdni Rosiiskoi imperii*. Kyiv, Donetsk: Promin.

18. NIKOLAIEVA, T. M. (2014) Osoblyvosti natsionalno-kulturnoi ta do-brochynnoi diialnosti ukrainskykh pidpriyemtsiv u druhoi polovyni XIX – pochatku XX st. *Istoryko-politychni studiyi*, pp. 47-56.

19. PALIENKO, M. S. (2005) "Kievskaya starina" u hromadskomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.). Kyiv: Vydavnytstvo "Tempora".

20. TROJNYTSKYI, N. A. (1904) *Pervaya vseobshchaya perepys' naseleniya Rossijskoj imperii 1897 g.* Vol. XXXIII: Poltavskaya huberniya. Saint Petersburg: Tsentral'nyj Statisticheskij komitet Ministerstva vnutrennikh del.

21. PETRENKO, I. (2015) Dilalnist Yelyzavety Myloradovych (1832 – 1890) u konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia. *Ukrainoznavchyi almanakh*. 18, pp. 201-205.

22. PETRENKO, I. M. (2013) *Yelyzaveta Myloradovych (1832 – 1890) v ukrainskomu suspilno-politychnomu rusi*. Poltava: PUET.

23. POKYDCHENKO, L. A. (2012) Dokumenty z istorii rodyny Khar-yonenkiv u Derzhavnomu arkhivi Sumskoyi oblasti. In: *Materialy istoryko-kraieznavchoi konferentsii do 190-richchia z dnia narodzhennia I. H. Kharytonenka*. Sumy: DVNZ "UABS", pp. 62-69.

24. PCHILKA, O. (2011) "Zoloti dni zolotoho dytyachoho viku...": avtobiografichnyi narys. Kyiv: Veselka.

25. PCHILKA, O. (2003) Mykola Lysenko: Zhyttia i pratsia (Spohady i dumky). In: Lashchenko, A. P. (ed.) *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykh*: [in 2 vol.]. Kyiv: Muzychna Ukraina. Vol. 1, pp. 64-140.

26. PCHILKA, O. (2003) Mykola Lysenko. Spohady i dumky. In: Lashchenko, A. P. (ed.) *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykh*: [in 2 vol.]. Kyiv: Muzychna Ukraina. Vol. 1, pp. 40-63.

27. ANON (1999) Rozpodil naselennia Ukrainy za movnymi hrupamy ta zaniatiami [Tabl.]; Pytoma vaha okremykh etnosiv u sotsialni strukturi naselennia Ukrainy [Tabl.]. In: Sarbey, V. H. (ed.) "Ukrainske pyttannia" v Rosiiskii imperii (kinets XIX – pochatok XX st.): kolektivna naukova monohrafiia: [in 3 vol.]. Vol. 1. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.

28. RUSOVA, S. (2004) *Memuary. Shchodennyk*. Kyiv: Polihrafknyha.

29. SAVCHENKO, F. (1930) *Zaborona Ukrainstva 1876 r.* Kharkiv; Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo.

30. STAROVOITENKO, I. M. (2010) Rodyna Chykalenkiv u hromadsko-kulturnomu zhytti Ukrainy. *Ukrainska biohrafistyka*. 7, pp. 263-278.

31. SUROVTSEVA, I. Yu. (2010) Do pyttannia pro finansove zabezpechennia ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*. 504: Istorii Ukrainy, pp. 75-83.

32. SUROVTSEVA, I. Yu. (2006) *Metsenatstvo v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* Abstract of unpublished thesis (PhD). Donetsk natsionalnyi universytet. Donetsk.

33. TYMOSHENKO, A. (2007) Metsenatstvo i blahodiina diialnist H. P. Galagana. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury: Zbirnyk naukovykh prats*. 8, pp. 274-277.

34. TOBILEVYCH, S. (1956) *Moi stezhky i zustrichi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR.

35. FERCHUK, A. M. (2015) Vasyl Symyrenko: pidpriyemets, vynakhidnyk, metsenat. *Vynakhidnyk i ratsionalizator*. 3, pp. 54-57.

36. FILIPPOVYCH, V. (2010) Zhyttievi shliakh ta kulturno-prosvitnytska diialnist Yelyzavety Myloradovych. *Pedahohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats*. 1, pp. 131-136.

37. CHALYJ, M. (1889) Poseshchenie T. G. Shevchenkom sakhar-nogo zavoda Yakhnenka i Simirenka. *Kievskaya starina*. 2, pp. 459-464.

38. CHYKALENKO, Ye. (1907) *Rozмова pro movu*. Kyiv: Drukarnia "Prosvhchenie".

39. CHYKALENKO, Ye. (2003) *Spohady (1861 – 1907)*. Kyiv: Vydavnytstvo "Tempora".

40. SHEVELOV, Yu. (1998) *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadstiatohoho stolittia (1900 – 1941): Stan i status*. Chernivtsi: Ruta.

41. SHULTSE, H. (2010) Istorii Nimechchyny. Kyiv: Vydavnytstvo "Nauka".

O. Kazakevich, PhD in History
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN LANGUAGE AND IDENTITY OF THE SOCIAL AND ECONOMIC ELITE OF UKRAINE (THE LATE 19 – EARLY 20TH CC.)

The article discusses the problem of national identity and linguistic consciousness of the Ukrainian social and economic elite in turn of the 19-20 cc. In contrast to the widespread opinion, the author states that a lot of the Ukrainian entrepreneurs and rich landowners were deeply involved in the process of the Ukrainian nation building. They shared the Ukrainian identity and promoted the usage of the Ukrainian language. Some of them, including O. Alchevskyi, V. Symyrenko, E. Miloradovych, H. Galagan, E. Chykalenko, belonged to the upper class of the Ukrainian society and invested large sums of money into the development of the Ukrainian studies and teaching in Ukrainian language in both Russian and Austro-Hungarian empires. Their financial support potentiated the activity of Ukrainian research, literary and artistic societies, including the Kyiv Hromada, Prosvita, South-Western branch of the Russian Geographical society, Shevchenko Scientific Society, publishing the Ukrainian journals and newspapers "Osnova", "Kievskaya Starina", "Hromada", "Literaturno-naukovy visnyk", "Hromadska dumka", "Rada" etc. In conclusion it is stated that during the late 19 – early 20th cc. the financial support provided by the social and economic elite was critically important for the formation of the modern Ukrainian nation.

Key words: social and economic elite, bourgeoisie, Ukrainian language, identity, linguistic consciousness, nation-building.

УДК 94 (430)"15"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.133.2.05>

С. Ковбасюк, канд. іст. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІДЕАЛ ЖІНКИ У ТЕКСТАХ І ОБРАЗАХ ДОБИ РЕФОРМАЦІЇ: МІЖ КОНСТРУКТАМИ І ПРАКТИКАМИ

У статті ми дослідили формування ідеалу жінки у текстах та образах як особливого Реформаційного конструкту, а також простежили імплементацію ідей у реальні практики реформаторів і гуманістів. Для досягнення поставленої мети були залучені як тексти трактатів і памфлетів Еразма Роттердамського, Хуана Луїса Вівеса, Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона, так і гравюри та картини доби Реформації, у яких сформований нарративами матеріал був візуалізований. жіночий ідеал доби Реформації залишається дуже традиційним, навіть у порівнянні з його гуманістичним аналогом. Ідеальна жінка – це дружина, матір, яка сумлінно веде господарство, у всьому дослухається до свого чоловіка, стримана та смиренна у вчинках та висловлюваннях. Подібний ідеал, сконструйований у реформаційних нарративах, підтверджує візуальність – так само ідеальну жінку зображували у гравюрах. Практики ж далеко не завжди повністю відповідали ідеальному типу. Шлюб Лютера з Катаріною фон Бора, який став зразковим і який неодноразово зображувався як гідний наслідування в текстах і образах, насправді не повністю гармоніював з уявленнями. Катаріна, хоч і винятково здібна у господарюванні, користувалась як владою, так і свободою висловлювання, знала латину, і навіть дозволяла собі сперечатись з чоловіком з теологічних питань. Розрив між уявленнями та практикою усвідомлювався самими акторами лише частково, адже повсякденній свідомості є притаманне поєднання раціонального та ірраціонального.

Ключові слова: гендер, Реформація, нарратив, візуальність, Гуманізм.

XVI століття, епоха Ренесансу та Реформації, відчутні змін в економіці, техніці та соціальних структурах, не могло не стати також часом формування нового образу жінки та нового ставлення до неї.

У цій доповіді нам би хотілось звернутись до досить неоднозначного питання про генезу та формування ідеалу жінки у реформаційному дискурсі, як у його нарративному та візуальному вимірах, так і в існуючих практиках діячів, апологетів та противників нового релігійного вчення. Джерелами до нашого дослідження стануть твори і листи Мартіна Лютера, Ф. Меланхтона, гуманістів Еразма Роттердамського та Хуана Луїса Вівеса, а також картини та гравюри як відомих, так і анонімних майстрів часів Реформації.

Середньовіччя загалом було епохою, ворожою до жінок. Середньовічні мислителі та теологи запозичили уявлення Аристотеля про дуалізм та перевагу одних речей над іншими: дії над пасивністю, форми над матерією, повноти над неповнотою тощо. При цьому найбільш шанований в епоху Середньовіччя язичницький філософ пов'язував все вище із чоловічою природою, нижче – з жіночою. Тобто, чоловіча природа асоціюється з активними, формотворчими та досконалими характеристиками, жіноча – з пасивними, матеріальними та недосконалими, вона є такою, яка потребує чоловічу природу для завершеності [4, р. 31]. Аристотель наділяв чоловіків "мужніми" якостями, таким як розважливість, сміливість, стійкість, і жінок, протилежними ним – ірраціональність, хитрість, слабкість [23, р. X]. До гендерних стереотипів, сформованих протягом Античності із приходом християнства додалися нові, як результат екзегетики перших глав Книги Буття, де описується створення "помічника" чоловіку, а також Гріхопадіння,

основну вину за яке Отці Церкви поклали на Єву – адже саме вона вела перемовини зі Змієм, а потім спокусила Адама скуштувати заборонений плід [Бут 3:1-6].

Звичайно, жіночий ідеал був присутній – ним стала Марія, Діва і Мати одночасно, смиренна і покірна волі Бога. Вона втілювали у собі всі риси, якими, на думку середньовічних богословів та інтелектуалів мала володіти жінка: чистота, смиренна, покірність. У середньовічній народній літературі – п'єсах, поемах, шванках жінки здебільшого теж зображувались негативно – вони хтиві та оманливі [2, с. 229-237].

Варто згадати і куртуазний ідеал – образ "прекрасної дами", дружини суверена, до якої можливе було лише платонічне кохання на відстані. Він почав формуватися у Франції приблизно з XII століття, досягли зрілості в епоху пізнього Середньовіччя. Не дивлячись на сучасну популярність на той час куртуазний ідеал жінки був поширений лише серед тонкого прошарку еліти і великого значення для основної маси населення не мав [23, р. XIV].

Супільні та культурні зміни "Осені Середньовіччя" не могли не позначитись і на конструкті жіночого ідеалу.

Для північних гуманістів гендерне питання поставало переважно лише в освітньому дискурсі – "князь гуманістів" Еразм Роттердамський та послідовники його ідей у своїх творах приділяли значне місце необхідності жіночої освіченості: вивчення давніх мов та літератури, не обмежуючи роль жінки лише домашнім господарством, але відкриваючи її як гідного співбесідника для власного чоловіка та його гостей.

Так, у своєму діалозі "Абат та освічена дама" Еразм Роттердамський зачіпає найбільш болючі питання проблеми освіченості жінок. Перше, чи пристойно для жінки читати книги, і, якщо це можливо, то які? Головні